

M.B.H.G. – B.R.O.H.
Directie voor Monumenten en
Landschappen
De Heer P. CRAHAY
Directeur
CCN - Vooruitgangstraat 80,
bus 1
1035 Brussel

U/Ref : OG/2003/79
O/Ref : Gm/AND1.3/s467
Bijlage : 1 motivatienota + 1 CD-rom met foto's

Brussel,

Geachte Heer Directeur,

Betreft : ANDERLECHT. Ninoofsesteenweg 371. Sint-Vincentius a Paolokerk. Voorstel tot bescherming als monument uitgaande van de eigenaar.
Dossier behandeld door Mevr. O. GOOSSENS

In antwoord op uw brief van 10 november 2009 met bovengenoemde referentie, ontvangen op 16 november, en in toepassing van artikel 227 van het Brussels Wetboek van de Ruimtelijke Ordening hebben wij de eer u mee te delen dat onze Commissie tijdens haar vergadering van 18 november 2009 **gunstig advies** heeft uitgebracht over de bescherming van hoger vermeld goed.

De aanvraag betreft de bescherming als monument van de Sint-Vincentius a Paolokerk te Anderlecht. Deze aanvraag gebeurde op initiatief van de eigenaar. De Commissie heeft de aanvraag grondig bestudeerd en heeft het gebouw ook ter plaatse bezocht met de afgevaardigden van de DML. Ze is tot het besluit gekomen dat het beschermingsvoorstel zonder twijfel gerechtvaardigd is en brengt hierover dan ook een gunstig advies uit. Ze meent dat een beschermingsmaatregel als geheel zich opdringt voor alle bouwwerken die tot de bouwfase "Smolderen" behoren, te weten:

- de totaliteit van de kerk,
- de totaliteit van de toren,
- de zijgevel (kant voorplein), de voorgevel en het dak van de huidige pastorie (rechterpaviljoen aan de Ninoofsesteenweg dat de oorspronkelijke arcade begrensd),
- de voorgevel en het dak van het grote huis naast de kerk),
- het voorplein,

omwille van hun historische, artistieke en esthetische waarde. De integratie van het voorplein in de bescherming moet de mogelijkheid scheppen om in de toekomst de monumentale arcade, die de grens tussen het voorplein en de Ninoofsesteenweg markeerde, te reconstrueren. Het betrof hier namelijk een zeer belangrijk en beeldbepalend element van dit architecturale geheel. Voor wat het grote huis betreft dat zich aan de linkerkant van de kerk bevindt, kan, in een volgende fase, gedacht worden aan een uitbreiding van de bescherming tot de andere delen (andere gevels en interieur). Hiertoe moet echter bijkomend onderzoek verricht worden naar de erfgoedkundige waarde van die delen.

De Commissie vraagt aan de Dienst voor Monumenten en Landschappen in het kader van het beschermingsvoorstel een met redenen omklede nota op te stellen en aan de Minister-president voor te leggen.

Daartoe maken wij u een uitgebreide nota over met alle nodige gegevens (historiek, plaats in het oeuvre van de architect, architecturale kenmerken, beschrijving van het exterieur, het interieur en de onmiddellijke omgeving, bibliografie) voor het opstellen van de beschrijving van het goed en de motivering van de bescherming. Wij maken u ook de foto's over die tijdens de plaatsbezoeken van 14 en 17 november jl. werden genomen door de vertegenwoordiger van de KCML.

Wij wensen u een goed ontvangst van deze documenten en verblijven inmiddels met de meeste hoogachting,

G. MEYFROOTS
Adjunct-Secretaris

G. VANDERHULST
Wvd. Voorzitter

Kopie (brief + nota in bijlage) : De H. Ch. Picqué, Minister-President bevoegd voor het behoud van het erfgoed.

Bijlage : nota ter beschrijving en motivering van het voorstel tot bescherming van de Sint-Vincentius a Paulokerk te Anderlecht (Scheut)

De parochie

De parochie van Sint-Vincentius a Paulo is op het grondgebied van de gemeenten Anderlecht (voor ca.60%) en Sint-Jans-Molenbeek (voor ca.40%). De kerk en de pastorie bevinden zich aan de Ninoofsesteenweg in Anderlecht, in het gehucht Scheut. De parochie werd in 1895 gesticht tussen de oudere parochies van Sint-Guido in Anderlecht en van de Heilige Barbara in Molenbeek.

Op het einde van de 19de eeuw richtte bankier Emile Stinglhamber met eigen middelen een katholieke school en een kloostertje in de arme wijk van Scheut. Als actieve "Vincentiaan" (lid van de conferentie van Sint-Vincentius) was hij wat men toen een "homme d'œuvres" noemde. Het oorspronkelijke gebouwencomplex bestond uit een neogotisch kerkje, klaslokalen, het kloostertje en een pastorie. Het kerkje had haar gevel tegen de steenweg en ontwikkelde zich haaks naar het oosten. Omwille van de helling van het terrein, waren de oorspronkelijke klaslokalen onder het kerkje gebouwd. Benoorden het kerkje stond een groot herenhuis met een voorpleintje dat als pastorie/kloostertje gebruikt werd. Dat gebouw bestaat nog en draagt op de achtergevel de datum 1880 (ankers).

Op 1 oktober 1933 besliste de kerkfabriek om een nieuwe kerk te bouwen, hoewel er aanvankelijk hiervoor geen geld was. Met financiële hulp van de gemeente konden de werken in november 1936 toch worden aangevat ¹. Het gebouw was nog voor de Tweede Wereldoorlog voltooid maar de binneninrichting duurde wat langer. Pas in 1964 werd de aannemer volledig betaald.

De Sint-Vincentius a Paulokerk is vandaag eigendom van de kerkfabriek en wordt door de Franstalige en Nederlandstalige katholieke gemeenschap gebruikt, elk met eigen pastoor. De twee eerste traveeën van de kerk werden omstreeks 1996 afgesloten en vormen een weekkapel. De grote parochiale zaal en een aantal lokalen onder de kerk wordt gehuurd aan de Afrikaanse Franstalige evangelische gemeenschap "Eglise évangélique La Source intarissable". Andere lokalen onder de kerk en de toren herbergen de scoutsbewegingen en andere socioculturele verenigingen. De pastorie bevindt zich in het paviljoentje aan de Ninoofsesteenweg, terwijl het grote huis een kleine gemeenschap van katholieke Kongolese zusters herbergt.

De architect

De kerk en toren, evenals het voorplein en de gevels van de aanpalende gebouwen, werden ontworpen door Jos Smolderen (1889-1973), een van de toonaangevende architecten uit het interbellum, vooral actief in Antwerpen. Smolderen werd geboren in Borgerhout in 1889, en studeerde aan de Academie van Antwerpen. Hij is vooral bekend voor de bouw van de Boerentoren in Antwerpen (1927-1932, i.s.m. E. Van Averbeke en J. Vanhoenacker) en zijn belangrijke bijdrage tot de Wereldtentoonstelling van Antwerpen in 1930 waarvan hij o.m. het algemene plan tekende. Van 1927 tot 1952 doceerde Smolderen aan de Academie van Antwerpen. Hij overleed in zijn geboortestad in 1973.

Smolderen heeft zeven kerken gebouwd, namelijk die van Haut-Warneton en Bas-Barneton na de Eerste Wereldoorlog in de verwoeste gewesten, het *Mémorial interallié* in Cointe bij Luik (1923-1926), de binneninrichting van de Sint-Laurentiuskerk in Antwerpen (1928, i.s.m. Jef Huygh), de Sint-Rochuskerk te Halle (1928, i.s.m. J. Vanhoenacker), de Christus Koningkerk in Antwerpen (1928-1930), en tenslotte de Sint-Vincentius a Paulokerk in Anderlecht (1936). In 1920 had Smolderen een project ingediend voor de wedstrijd van de basiliek van Koekelberg, waarvoor het uiteindelijke ontwerp aan Albert Van Huffel werd toegekend.

¹ Een inschrift op de basis van de toren herinnert aan de eerstesteenlegging: "ANNO DOMINI MCMXXXVI / DIEE OCTAVA MENSIS NOVEMBRIS / HVNC PRIMARIVM LAPIDEM / POSVIT AC BENEDIXIT / EXCMVS AC PMVS DNVS / J.M. VAN CAVWENBERGH / EPISCOPVS SYNAITANVS".

De kerken van Smolderen zijn gekenmerkt door hun monumentaliteit, nog benadrukt door hoge torens en soms koepels. De stijl is academisch met Art-Deco inslag; de moderniteit is vooral aanwezig in het gebruik van gewapend beton voor de structuur. Smolderen kreeg de opdracht van de Sint-Vincentius a Paulokerk mede omwille van familiebanden met de toenmalige pastoor, die diens verre neef was ². De middelen waren zeer beperkt omdat de parochie arm was en de kerk bovendien in volle economische crisis werd gebouwd. Ondanks het beperkte budget slaagde Smolderen erin een monumentaal kerkgebouw te verwezenlijken, hetgeen vooral weerspiegeld wordt in de voorgevel en imposante toren.

Het gebouw

De kerk is oostwest georiënteerd en vormt als het ware een grote betonnen doos die aan de buitenkant is bekleed met donkerrode baksteen. De westgevel bestaat uit een zware onderbouw in blauwe hardsteen waarin zich het middenportaal en twee zijdeuren bevinden. De rest van de gevel is opgetrokken in donkerrode baksteen en opgebouwd rond groot centraal venster met claustra's, geflankeerd door twee traptorens die op halfronde pilasters lijken, alsook twee kleinere pilasters. De dakrand is afgedekt met blauwe hardsteen en een groot kruis prijkt op de top van de gevel. Overal is het bakstenen metselwerk in hetzelfde verband opgetrokken, namelijk kop/strek/strek/kop (het zgn. Vlaams verband met echter twee strekken in de plaats van één).

Het schip bestaat uit zeven traveeën; het sanctuarium is een travee diep en eindigt met een rechte koorafsluiting. Het westportaal is ondiep en springt nauwelijks in de laatste travee van het schip in. De twee oostelijke traveeën van het schip zijn geflankeerd door zijkapellen, terwijl de vijf andere traveeën een gereduceerde zijbeuk vertonen. De algemene plattegrond vormt dus een kruis. De "doosstructuur" bestaat uit de muren en twee rijen van slanke betonnen kolommen die los van de muren staan en op halve hoogte door middel van twee kleine betonnen balken met de muur gebonden zijn, dit om te vermijden dat de kolommen zouden doorbuigen. Kolommen en muren dragen een betonnen plafond waarvan de balken zichtbaar zijn.

De buitenmuren zijn in hun bovenste helft ruim opengewerkt met rechthoekige vensters met betonnen claustra die zorgen voor een mooie lichtinval in de kerkruimte. Aan de beide kanten van het sanctuarium bevinden zich voormalige sacristieën. De zolderruimte boven het schip is bereikbaar via twee wenteltrappen die verwerkt zijn in de westgevel. Ze leiden eerst tot de orgeltribune, en lopen dan door tot boven het plafond van het schip. Het dak is een steil zadeldak bekleed met leien onder een houten kapconstructie. Deze omvangrijke bovenruimte is verlicht door zijraampjes en wordt vandaag niet gebruikt.

De kerk rust op een onderverdieping bestaande uit een grote zaal met een scène, lokalen van verscheidene afmetingen voor de parochiale werken en sanitair. In de grote zaal zijn de kolommen van de structuur ook aanwezig. De natuurlijke lichtinval gebeurt via een koertje aan de noordelijke kant en de parochietuin aan de zuidelijke kant. Een granito trap leidt van het voorpleintje van de kerk naar de onderverdieping die dus volledig autonoom van de kerk kan gebruikt worden.

De toren vormt het derde deel van de kerk en is aan de steenweg ingeplant. Deze zeer hoge en imposante toren is bekroond met een leien zadeldakje tussen twee geveltjes, waarvan dat naar het westen een groot kruis draagt. De verticaliteit van dit element wordt benadrukt door een doorlopende verticale band in de west- en oostgevel van de toren. De bovenste geleding van de toren bevat de klokkenkamer en bood plaats aan een horloge dat echter nooit werd voltooid.

De inrichting

De binneninrichting is sober gebleven omwille van de beperkte financiële middelen en de oorlogsomstandigheden. Het beeld van de heilige Vincentius a Paulo dat boven het hoofdportaal moest worden gehouwen werd om die reden trouwens ook niet gerealiseerd.

Het sobere interieur is desalniettemin erg verzorgd en coherent. De meest opvallende elementen zijn de monumentale glas-in-loodramen van de vierkante claustra's waarop een groot kruismotief staat afgebeeld. Zeer kenmerkend is het gebruik van drie hoofdkleuren, namelijk geel, groen en

² Telefonisch gesprek met Luc Smolderen, zoon van Jos Smolderen, Brussel, 17 november 2009.

blauw die geleidelijk in elkaar overgaan: het kruis in het glasraam van het koor is geel op een blauwe achtergrond, terwijl de glasramen van de gevel en de zijkanten een blauw kruis tonen op gele en groene achtergrond. Kenmerkend is het gebruik van verschillende glassoorten met een verschillende densiteit volgens een onregelmatig geometrisch patroon. Kleine stukjes van complementaire kleuren animeren de monochrome oppervlaktes (rode stukjes in het blauw, roos in het groen, en groen in het geel).

In de vloer wordt de gekleurde abstractie van de ramen herhaald door vierkante witte, rode en grijze marmertegels die een geometrisch patroon vormen. De lambrisering tegen het onderste deel van de muren en de zuilen bestaat uit een bekleding in rode marmer (Rance?). De muren en het plafond van het koor zijn vandaag rood geschilderd, de zijmuren van het koor en het schip geel en de kolommen zijn grijs. Het plafond van het koor is groen. Dit kleurenpatroon blijkt niet oorspronkelijk aangezien op oude binnenzichten van het interieur (cf. foto's KIK) een monochrome beschildering zichtbaar is.

Een zeer merkwaardig en uitzonderlijk element is de kruisweg die onmiddellijk de aandacht vangt omdat hij uit figuratieve glasramen bestaat. Deze glas-in-loodramen zijn rechtstreeks in de zijmuren van de westelijke traveeën van het schip verwerkt (boven de biechtstoelen) en dus natuurlijk verlicht. De reeks telt 14 panelen die gesigneerd zijn door de glasschilder Frans David Crickx (1893-1979) uit Jette. In de twee zijkapellen aan de zuidkant zijn twee glasramen van een andere hand (Heilig Hart van Christus, Sint-Vincentius a Paulo).

Het nog aanwezige meubilair is beperkt. Het hoofdaltaar werd jammer genoeg verwijderd waardoor het sanctuarium vandaag leeg is. Tegen de muur, in de linkerhoek staat het tabernakel en voor de achterwand hangt een gordijn aan een ijzeren structuur. Het kruis van het koor is een mooi voorbeeld uit de jaren 1930. In een zijkapel aan de noordkant staat nog een oorspronkelijk altaar uit massief marmer. In de nissen van de kolommen staan geen beelden meer. Enkel een groot Mariabeeld van A. D'Have links van het koor bleef bewaard. Het orgel werd bebouwd door Gerard D'Hondt (1871-1963) uit Herselt. In de kerk en sacristie hangen enkele oudere schilderijen die waarschijnlijk afkomstig zijn uit het eerste parochiekerkje.

De kerk werd een eerste maal heringericht na het Concilie en vervolgens nogmaals in 1996. Tijdens die laatste campagne werd een weekkapel ingericht in de laatste twee traveeën van het schip, met modern meubilair, en werd een houten hoofdaltaar in de eerste travee van het schip geplaatst. Een deel van de oorspronkelijke stoelen werd eveneens vervangen. De weekkapel doet echter nagenoeg geen afbreuk aan de monumentale waarde en de leesbaarheid van het oorspronkelijke interieur.

De omgeving

De onmiddellijk omgeving van de kerk ligt er vandaag enigszins verwaarloosd bij, maar maakt integraal deel uit van het geheel (het voorpleintje wordt als parking gebruikt, de tuin is die niet onderhouden is). Het voorpleintje voor de kerk was oorspronkelijk van de steenweg afgesloten door een arcade van zes bogen op zuilen die van de hoek van de toren tot de hoek van de pastorij liep. Het valt ten eerste betreuren dat deze arcade in 1990 afgebroken werd omwille van stabiliteitsproblemen in plaats van geconsolideerd en gerestaureerd te worden³. De arcade vormde immers een wezenlijk onderdeel van het geheel dat door Smolderen werd ontworpen en een passende overgang tussen de openbare ruimte en de kerksite erachter.

De gevel van het grote huis naast de kerk werd eveneens door Smolderen gerealiseerd om zo één geheel te vormen met de kerk. De oorspronkelijke houten schuifkozijnen uit de fase Smolderen bleven bewaard. Achter de gevel schuilt een herenhuis uit 1880 (gedateerd door ankers op de achtergevel), waarin zich nog oorspronkelijke elementen bevinden (o.a. de middengang met een rijkelijk gedecoreerd plafond en de hal met kariatiden, mooie schouwen in de vertrekken, de oorspronkelijke trap). Verder onderzoek moet uitwijzen of de bescherming van de totaliteit van dit pand, in een tweede fase, zich opdringt.

³ Sint-Lucasarchief protesteerde tegen deze afbraak: "een cultuurbaar krijgt gelijk": persmededeling van 22 maart 1990.

De huidige pastorie vormde oorspronkelijk de afsluiting van de arcade aan de rechterzijde en werd in dezelfde materialen opgetrokken (baksteen en blauwe hardsteen). Het paviljoen maakte intergraal deel uit van het geheel zoals ontworpen door Smolderen en de gevelbehandeling sluit dan ook perfect aan op de rest van de gebouwen. Het behoud van dit paviljoen is ook zeer belangrijk met het oog op een mogelijke reconstructie van de oorspronkelijke arcade.

Besluit

Het geheel van de gebouwen die deel uitmaken van de Sint-Vincentius a Paulokerk (totaliteit van de kerk, totaliteit van de toren, voorgevel en dak van het grote huis naast de kerk, voorplein, voor- en zijgevel en dak van het paviljoen aan de Ninoofsesteenweg – huidige pastorie) verdient zonder enige twijfel een bescherming omwille van zijn architecturaal belang dat zich onder meer uit in de grote onderlinge samenhang tussen de gebouwen, het originele bouwconcept van de betonkerk, de monumentale voorgevel met late Art-Deco inslag, de imposante toren, de ingenieuze structuur van de onder- en bovenverdieping. Ook het belang van de architect en de plaats van de kerk in zijn oeuvre dient hierbij in rekening te worden gebracht. Tot slot zijn de gebouwen algemeen genomen in goede staat van bewaring⁴.

Ook de kunsthistorische waarde van het gaaf bewaarde interieur verantwoordt de bescherming. Hierbij dienen in het bijzonder de glasramen en de merkwaardige kruisweg te worden vermeld, maar ook de zorg die werd besteed aan de afwerking van de vloer.

Tot slot vertoont het geheel ook een onmiskenbare stedenbouwkundige waarde: de toren vormt een waar baken die de wijk van Scheut zichtbaar maakt in het Brussels landschap (zowel op de Ninoofsesteenweg als gezien vanaf de ring enz.) Ondanks de afbraak van de arcade heeft het voorpleintje een duidelijke stedenbouwkundige waarde door de grote coherentie van de omliggende gebouwen. De mogelijke heropbouw van de arcade zou in dat opzicht een grote meerwaarde betekenen en de oorspronkelijke samenhang van het geheel volledig herstellen;

De KCML wijst er ook op dat er tot op heden slechts een zeer beperkt aantal religieuze gebouwen uit het interbellum beschermd zijn in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest, meer bepaald:

- Molenbeek, Sint-Jan-Baptistkerk (1984)
- Ukkel, Orthodoxe kerk, Defrelaan (1984)
- Vorst, Sint-Augustinuskerk (1988)
- Schaarbeek, Sint-Suzannakerk (2003)

De bescherming van de Sint-Vincentius a Paulokerk zou dan ook een eerste stap betekenen in het invullen van de lacune die het beschermde erfgoed van het Gewest op dit vlak nog vertoont.

Tot slot vraagt de KCML in de wettelijke vrijwaringszone die rond het beschermde geheel wordt afgebakend minstens het geheel van het perceel op te nemen (inclusief de tuin!). Bovendien zou men hierbij eveneens rekening moeten houden met de stedenbouwkundige betekenis van de toren en diens impact op de perspectiefzichten van de Ninoofsesteenweg. Het betreft hier immers aan waar stedenbouwkundig baken dat de grens van het Gewest markeert.

Bibliografie

De archieven van architect Jos Smolderen, met inbegrip van de bouwplannen van de Sint-Vincentiuskerk bevinden zich in het Architectuurarchief van de Provincie Antwerpen (Boomgaardstraat 22 – 2260 Berchem) – http://www.provant.be/vrije_tijd/cultuur/erfgoed/architectuurarchief/

De archieven van orgelbouwer Gerard D'Hondt zijn bewaard en ontsloten op het Kadoc in Leuven (Vlamingenstraat 39 – 3000 Leuven) – <http://kadoc.kuleuven.be/nl/index.php>

Enkele oude binnen- en buitenfoto's zijn te vinden in de iconografische collectie van het Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium (Brussel) – <http://www.kikirpa.be>

⁴ Zie verslag van DML-architect Christian Honoré.

DENYS Franz, *Hondert jaar Sint-Vincentiusparochie te Scheut*, onuitgegeven werk, Anderlecht, 1995.

MOREL Anne-Françoise, *De architecturale representatie van het katholicisme: interbellumkerken in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest*, onuitgegeven licentiaatverhandeling in de kunstwetenschappen, Universiteit Gent, 2005.

MOREL Anne-Françoise, "Kerkinterieurs in het interbellum in Brussel: spanningsveld tussen traditie en vernieuwing", *Gentse bijdragen tot de interieurgeschiedenis*, 35, 2006, p. 159-173.

LAUREYS Dirk, "Smolderen Jos", in VAN LOO Anne (red.), *Repertorium van de Architectuur in België van 1830 tot heden*, Antwerpen, 2003, p. 509-510.

SMOLDEREN Luc, "Un concours d'architecture en 1920 pour l'édification de la basilique de Koekelberg", *Revue des archeologes et historiens d'art de Louvain*, 33, 2000, p. 65-95.

WOUTERS Annelies, *Tussen traditionalisme en modernisme: de kerken van Jos Smolderen (1898-1973)*, onuitgegeven licentiaatsverhandeling in de kunstwetenschappen, Universiteit Gent, 1999.
